

Nagovor na svečanem sprejemu varuhinje ob dnevu človekovih pravic

Pravna fakulteta, Ljubljana, 10. 12. 2012

*Prof. dr. Ernest Petrič,
predsednik Ustavnega sodišča RS*

Spoštovani,

Posebna čast je govoriti ob tako pomembnem dnevu, kot je Dan človekovih pravic. Menim namreč, da je človeštvo v času zadnje dobre polovice stoletja, po kataklizmi v 2. svetovni vojni, storilo enkratni korak v smeri napredka prav z uveljavitvijo spoštovanja in varovanja človekovih temeljnih pravic in svoboščin. Ta izjemen korak osvobajanja človeka, ki temelji na spoštovanju človekovega dostojanstva, je bil simbolno storjen 10. decembra 1948, z izglasovanjem Splošne deklaracije o človekovih pravicah v Generalni skupščini Združenih narodov. Seveda ima ideja spoštovanja temeljnih človekovih pravic svojo predzgodovino, ki sega v čas in k dokumentom ameriške in francoske revolucije, ter tja do Magna carte libertatum, o čemer ni treba znova govoriti. Naj pa dodam – ker se to pogosto pozabi – da je bila država, v kateri smo Slovenci takrat živeli, med tistimi redkimi državami, ki so se ob glasovanju v Generalni skupščini OZN vzdržale. Verjetno zato, ker je sama v tistem povojnem času imela velike težave s spoštovanjem človekovih pravic, spoštovanjem človekovega dostojanstva. To je bil čas, ko je tudi v naših krajih veljalo, da »cilj opravičuje sredstva«, tista kruta miselnost, ki nasprotuje ideji človekovih pravic.

Kakorkoli že, sprejetje Splošne deklaracije o človekovih pravicah sodi med »zvezdne trenutke človeštva«. Ta deklaracija je skozi naslednja desetletja bila izhodišče za uveljavljanje spoštovanja in varstva človekovih pravic v mednarodnem pravu in v ustavnem pravu.

Proces uveljavljanja spoštovanja človekovega dostojanstva in na njem temelječih človekovih pravic je postal splošen. Še vedno poteka z različno intenziteto, po vsem svetu, od Skandinavije do Rta Dobre Nade, od Aljaske do Rta Horn. Na vseh petih kontinentih. Tudi tam, kjer še obstoji zadržanost do človekovih pravic, kjer so pogoste njihove zlorabe in kršitve – kjer še niso, ali pa so človekove pravice le formalno vgrajene v pravni red in družbeni sistem – je le vprašanje časa, kdaj bo tudi tam človek, njegovo človeško dostojanstvo in iz njega izhajajoče pravice, postal temelj družbene ureditve in pravnega reda. Drznem si trditi, da človeštvo – ob vseh težavah, tudi ob zmedeni vrednoti in obstoječih dejanskih protislovjih – nezadržno stopa v novo fazo družbene ureditve, v novo stopnjo civilizacije. V njej bo v središču človek, njegovo dostojanstvo, njegove temeljne človekove pravice in svoboščine, tiste, ki mu gredo preprosto zato, ker je človek.

Proces uveljavljanja človekovih temeljnih pravic in svoboščin je po uveljavitvi načela spoštovanja človekovih pravic v Ustanovni listini OZN, in z razglasitvijo Splošne deklaracije o človekovih pravicah, potekal na široki fronti. Ne gre le za pakt OZN o človekovih državljanskih in političnih pravicah, Pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ter za več regionalnih konvencij o človekovih pravicah – vključno z za nas zavezujočo Evropsko konvencijo o človekovih pravicah. Gre tudi za vrsto mednarodnih instrumentov o varstvu pravic posameznih kategorij ljudi, od otrok do hendikepiranih oseb, ostarelih – tistih, za katere je varovanje njihovih človekovih pravic še posebej pomembno.

Vzporedno je bilo v tem procesu uveljavljeno načelo nediskriminacije, ki je v bistvu druga plat varstva človekovih pravic. Prepoved diskriminacije, kogarkoli in iz katerega koli razloga, je danes uveljavljena v vrsti mednarodnih instrumentov. In v ustavah vseh držav. Še več, skozi prakso mednarodnih institucij, mednarodnih in nacionalnih sodišč je danes čvrsto uveljavljeno tudi razumevanje, da preprečevanje diskriminacije vključuje tudi – kadar gre za osebe ali skupine s posebnimi potrebami ali v posebnem položaju – sprejetje posebnih ukrepov. Z njimi se šele dejanska neenakost odpravi. Skratka, utrdilo se je razumevanje, da je za odpravo diskriminatornih položajev potrebna ne le formalna enakopravnost, temveč tudi posebni ukrepi, t. i. ukrepi pozitivne diskriminacije. Tisto, kar je bistvo zagotavljanja enakopravnosti pripadnikom katerekoli manjšine, in kar je temelj mednarodnega pravnega varstva manjšin.

Razumljivo je, da so v prvih letih po 2. svetovni vojni bili – z vidika varstva človeka, njegovega človeškega dostojanstva, njegovih temeljnih pravic – v ospredju položaji in problemi, ki so bili posledica vojne: položaj beguncev, deportirancev, vojnih ujetnikov, ranjencev, bolnikov, brodolomcev, civilnega prebivalstva. Tudi ti vidiki varstva človeka so bili v povojnih letih urejeni z vrsto mednarodnih sporazumov in nato posledično tudi v notranjih pravnih redih.

V širši krog varstva človekovih pravic sodijo vsekakor tudi prepoved in kaznivost genocida, apartheida, mučenja, etničnega čiščenja, zločinov zoper človečnost. Prav taka grozljiva dejanja so najbolj grobe in zločinske kršitve človekovih pravic in zanikanje človekovega dostojanstva.

Povedano lahko strnemo v misel, da se je v tem procesu in v teh mednarodnih instrumentih utrdilo načelo varstva človekovih pravic, prepoved diskriminacije, vključno z apartheidom, prepoved vojnih zločinov in zločinov zoper človečnost, prepoved genocida, prepoved mučenja, etničnega čiščenja – kot *ius cogens* mednarodnega prava naše ere, ki so ga dolžne spoštovati – in kršitve kaznovati – vse države. Na teh pravilih mednarodnega prava *ius cogens* temelji odgovornost tako držav kot tudi kazenska odgovornost posameznikov po mednarodnem pravu in posledično po pravu držav.

V tem historičnem procesu uveljavljanja človekovih pravic je izjemno pomembna ustanovitev organov, ki na različne načine nadzirajo ravnanje držav in posameznikov glede spoštovanja in varstva človekovih pravic, kot je Svet OZN za človekove pravice, kot so regionalna sodišča za človekove

pravice, za nas je zlasti pomembno Evropsko v Strasbourgu, kot so mednarodna kazenska sodišča na čelu s stalnim Mednarodnim kazenskim sodiščem (ICC) v Haagu.

Ta proces, ki v ospredje postavlja človeka, človekovo dostojanstvo, človekove temeljne pravice, nediskriminacijo, in vse tisto, o čemer smo govorili – od prepovedi in kaznovanja genocida, apartheida itd. – je potekal kot postopno spreminjanje in omejevanje državne suverenosti. Državna suverenost vse bolj postaja odgovornost, dolžnost skrbeti za blaginjo in varnost prebivalstva ter ni več samo nedotakljiva pravica države, njena vrhovnost, neodvisnost njene oblasti in nedotakljivost njenih ravnanj in razmerij do njenih državljanov. Da prav zaradi suverenosti ta proces ni enostaven, da zadeva na odpor – prav v imenu suverenosti – da ne poteka enakomerno v vseh delih sveta, je razumljivo. Vendar poteka nezadržno. V smeri uveljavitve človeka, njegovega človeškega dostojanstva kot temeljne vrednote pravnega in družbenega reda.

Da ta proces res nezadržno poteka pričajo obstoječa in daljnosežna prizadevanja v mednarodni skupnosti, v OZN in v Komisiji za mednarodno pravo, ki je tista, ki ima nalogo skrbeti za kodifikacijo in razvoj mednarodnega prava. Po genocidih v Ruandi in v Srebrenici se je utrdilo jasno spoznanje, da v naši eri, v 21. stoletju, človeštvo in mednarodna skupnost ne smeta dopustiti, da bi se podobni zločini ponovili. Aktualna je zato postala zamisel »humanitarne intervencije« kot pravica in dolžnost mednarodne skupnosti, da poseže v državo, kjer se genocid dogaja, in ga prepreči. Zadržki zaradi slabih izkušenj s t. i. humanitarno intervencijo v preteklosti, zaradi zaskrbljenosti zaradi možnih zlorab, in v skrbi za »suverenost« držav so vodili k spremembi oz. dograditvi te ideje v koncept t. i. »odgovornosti zaščititi« (*Responsibility to Protect*). Na ravni OZN je tako danes sprejeto, da sme v primeru genocida, zločinov zoper človečnost, vojnih zločinov, etničnega čiščenja, mednarodna skupnost poseči tudi z oboroženo silo, in izvajanje teh zločinov preprečiti. Seveda le – izhajajoč iz realnosti sedanjega mednarodnega sistema – če to odobri Varnostni svet OZN. Realnost našega časa – ki je pač ni moč odmisлити – je vodila do tega, da je mednarodna skupnost morijo v Libiji zaustavila, v Siriji pa je, zaenkrat, ne more.

Naj omenim, da je v Komisiji za mednarodno pravo v zaključni fazi osnutek morebitne mednarodne konvencije o varstvu ljudi, ki so žrtve v primeru katastrof, kot so potresi, poplave, lakota, ali podobno, ali katastrof, ki jih utegne povzročiti človek, npr. Černobil. Dobesedno vsako leto velike katastrofe terjajo desettisoče življenj in povzročijo zelo obsežno škodo. Jasno, da gre tudi v teh primerih za varstvo temeljnih človekovih pravic, da je za soočanje s temi katastrofami nujna mednarodna solidarnost. Srž problema je v tem, koliko sme ali celo mora mednarodna skupnost zagotoviti pomoč žrtvam katastrofe, tudi če prizadeta država, ki sama bodisi ne zmore ali prizadetim noče zagotoviti nujno potrebno pomoč, te od drugih držav ne želi. Kdaj, pod katerimi pogoji, in če sploh, sme mednarodna skupnost vendarle zagotoviti pomoč? Tudi tu so seveda prisotni in delno razumljivi zadržki – v skrbi za suverenost držav. Hkrati pa se utrjuje zavest, da je žrtvam katastrof treba zagotoviti pomoč; da je to nujno, da bodo spoštovane in varovane njihove temeljne človekove pravice – zlasti pravica do življenja.

Spoštovani, oproščam se, če sem v nagovoru ob tako izjemnem jubileju, kot je Dan človekovih pravic, omenil tudi nekaj – morda preveč poenostavljeno – odprtih vprašanj problematike človekovih pravic. Vendar, dovolite mi še eno kratko razmišljanje. Kot vemo in tudi občutimo, je zlasti ves t. i. »zahodni svet« soočen s krizo. Ne bom se ukvarjal z njenimi vzroki, razsežnostmi in ne s posledicami. Rečem naj le, da je očitno, da je kot posledica krize posebej izpostavljen sklop t. i. človekovih pravic druge generacije, tj. ekonomskih, kulturnih in še posebej socialnih pravic. Visoka raven socialnega in zdravstvenega varstva, pravice do izobraževanja, kulture, pravice v delovnem razmerju in drugih pravic, značilnih za moderni zahodni svet, za t. i. moderno socialno državo – o čem podobnem lahko zaenkrat v ostalih delih sveta le sanjajo – je nastala tudi kot posledica izjemne akumulacije bogastva v tem »t. i. zahodnem svetu«. Akumulacija, ki je izvirala še iz časov kolonializma, še bolj pa v obdobju po 2. svetovni vojni, na temelju izjemne inovativnosti, znanja, učinkovitosti, produktivnosti, konkurenčnosti – vsega tistega, vseh tistih prednosti, ki so bile posledica visoke razvitosti tega dela sveta v odnosu do dežel v razvoju, in kar je to bogastvo ustvarilo. Vprašanje pa je, ali je mogoče v sedanji gospodarski in politični realnosti sveta, ko to bogastvo izginja, ohraniti to visoko raven zlasti človekovih socialnih pravic, to izjemno razvito socialno državo? In še več, ali je to vzdržno, možno, in navsezadnje moralno, glede na ostale dele sveta, glede na ostalo človeštvo?

Spominjam se razmislekov o teh vprašanjih v 70-ih in 80-ih letih prejšnjega stoletja. Takrat je bilo veliko govora o novem mednarodnem ekonomskem redu. Problematika takrat še ni ogrožala vzdržnosti vse višjih standardov t. i. človekovih pravic druge generacije v zahodnem svetu. Zato, in ker je blokovska delitev sveta pravzaprav onemogočala vsak resen dialog o teh daljnosežnih vprašanjih, je dialog zastal. Morda v sedanjem svetovnem položaju obnova dialoga o novem mednarodnem ekonomskem redu ne bi bila odveč. Kakorkoli že, ohranitev sedanje visoke ravni zagotavljanja ekonomskih, kulturnih in zlasti socialnih pravic v vsem t. i. zahodnem svetu, se vse bolj kaže kot resen problem. Prepričan sicer sem, da mu bomo kos, saj imamo znanje, še vedno smo razvita in tudi bogata družba, in upam, da tudi volje za soočenje s problemi ne manjka. Demokratična ureditev sodobnih razvitih družb omogoča dialog o teh problemih. Dvomim pa, da k iskanju rešitev pripomore nasilje.

Spoštovani, naj končam z mislijo, ki je rdeča nit vseh mojih razmišljanj o človekovih pravicah. Pred nami in tudi z našim delovanjem se rojeva svet, v katerem bo človek, njegovo človekovo dostojanstvo, njegove temeljne človekove pravice, izhodišče in središče mednarodnega reda, pa tudi pravnih in družbenih ureditev držav. Seveda naj bi bil to hkrati človek z močno zavestjo o lastni odgovornosti do naravnega okolja, ki nam je dano, odgovornosti do soljudi blizu in daleč – do njihovega človeškega dostojanstva, do njihovih temeljnih človekovih pravic, ki so enake njegovim.